

SÖTÉR ISTVÁN TÖRÖK GYULA

A századforduló magyar elbeszélőművészetének legnagyobb élménye: az ország súlyos társadalmi problémáinak felfedezése volt. A Nyugat-mozgalom nagy prózaírói ezt az élményt még inkább elmélyítették, s a kor gyermekének szociális és emberi válságait olyan erővel fejezték ki, aminővel addig a magyar elbeszélőművészet legnagyobb mestereinél sem találkozhatunk. Regényeinkben és novelláinkban a századfordulótól kezdve megjelenik az elmaradott, reménytelen és elviselhetetlen Magyarország képe. Ez a kép bontakozik ki Török Gyula legigényesebb művében, *A porban* lapjain is.

A magyar társadalom legfőbb problémájaként: a dzsentri-kérdés jelentkezik az irodalomban, már a múlt század nyolcvanas éveitől kezdve. A dzsentri válságának képe mellé tárul, Tömörkény novellái óta, Móricznál tetéződő módon, a parasztság sorsának megszólaltatása is.

Az irodalom nem téved e két nagy korkérdés fölismerésében, s abban is igaza van, hogy a dzsentri válságára fordítja a legnagyobb figyelmet. A magyar polgárosodás kudarcának, elégtelenségének olyan átéléséről tanúskodik ez a figyelem, hogy azt joggal mérhetjük a cári világ válságát átélő orosz irodalom felelősségérzetének, gondjának és komolyságának mértékeivel is.

Deák és Kemény, valamint politikai örököseik törekvése a nemesség polgárosítására, éppannyira volt szükségszerű, mint amennyire kilátástalan is. 1848 demokratikus törekvéseit eltiporta a világosi tragédia, de az országnak még így sem lehetett megállania a kapitalizálódás útján, sőt még inkább kellett nemzeti polgárosodásra törekednie. Ki lehetett volna ennek vezetője 67 előtt és 67 után, ha nem a birtokos nemesség? A nemességnek továbbra is vállalnia kellett polgári funkcióját, s Kemény Zsigmond publicisztikai munkássága nagy agitáció emellett, hogy a nemesség ezt a szerepet vállalni továbbra is kész lehessen. Korszerű műveltségre, tájékozottságra, szigorú erkölcsi magatartásra kívánnák ránevelni a nemességet a Világos utáni korszak ideológusai. Hitek-e agitációjuk eredményességében? Arra is mutattak jelek, hogy az idő múltával mindinkább növekedtek titkos kételyeik. Egyvalaki volt csupán, aki a nemesi polgárosodás lehetetlenségének, kudarcra ítéltségének ítéletét világosan és szenvedélyesen kimondta: Vajda János.

Jóкаи még lelkesen és ábrándosan hitt az ország legsúlyosabb társadalmi kérdéseinek kedvező megoldásában. Ezért elevenítette föl a nemesi polgárosodás hősi harcait, a közelmúlt nagy képeit, a Kisfaludy Károllyal kezdődő és 1848-ba torkolló szép vállalkozások dicsfényét. Ezért álmolta meg az értelmiségivé, tudóssá fejlődő nemest, aki nemzeti hivatásának éppúgy eleget tesz, mint a haladás szent törvényeinek. Mikszáth már ábrándtalanabb szemmel mérte föl korát: az utolsó reményt még nem adta föl, de az illúzióktól már elbűcsűzött. Ám mindazt, aminek nagysága a múltból még oly szívetmelegítőn sugárzott át — mindazt, aminek bája és kedvessége még érintetlenül élt: nem tudta, nem is akarhatta sommásan elítélni. Hinni már nem tudott a szerepben, de az osztály jövőjéről egészen még nem mondott le. A dzsentriprobléma fölött két nagy mű tér majd csak napirendre, az ellenforradalom korszakában: az *Úri muri* házfedel-gyújtó zárójelene, s a *Haláljai* kudarcainak képsorozata. A XX. századi fel-

számolás, — és a Világos utáni agitáció közé esik a dzsentriprobléma legszenvedélyesebb, kritikailag realista s mind komorabb irodalmi ábrázolása Reviczky-nél és Iványinál, Petelei-nél és Gozsdunál, Justhnál és Bródy-nál; valamint szociológiai értekezések, publicisztikai művek, vezércikkek könyvtárnyi sorozatában. Ebbe a vonulatba tartozik *A porban* is.

*

Török Gyula 1888-ban született, abból a birtokos, nemesi osztályból, melynek sorsát legfőbb műveiben (*A porban*, *A zöldkőves gyűrű*) bemutatta. Az első világháború előtti kor-szak irodalmi fellendülésének egyik példája az ő életműve is; Török azok közé az írók közé tartozott, akiknek a Nyugat írói tömörülése nemcsak ösztönzést adott, de idővel irodalmi rangot, elismertetést is. Mint annyi más társáé, az ő útja is az újságíráson át vezetett az irodalomhoz: vidéki városokban (Kölozsvár, Nagyvárad) sajátította el a hírlapírás mesterségét, majd fővárosi lapok munkatársaként, ismert íróként sem hagyta abba ezt a munkát, harminc éves korában, 1918-ban bekövetkezett haláláig.

Míg legtöbb írókörtársa az újságírás közben a mindennapi élet alakjaival, jeleneteivel ismerkedett meg, míg Mikszáthtól Móriczig a hírlapírói élmények az életismeret értékes alapanyagát szolgáltaták több írónemzedék számára: Török Gyulánál alig látjuk jelét, hogy kenyér-kereső foglalkozása valamiféle ösztönzést is adott volna írói, alkotó tevékenységéhez. Az ő írói élménye: sajátos osztályélmény. Egy felbomló, feleslegessé, életképtelenné váló osztály sorsának, problémáinak átélése. Nagy regényei, és novelláinak java része is ebből az élményből fakadnak: ezért játszik is műveiben oly fontos szerepet a gyermekkor, mely őt tulajdon társadalmi helyzetével megismertette, s melynek emlékeit — emberek, tájak, színterek emlékeit — rövid életútján oly épen és frissen őrizte meg.

Török a maga sorsában a dzsentri jobbik részének sorsát élte át; nehézségei, kudarcai, erőfeszítései az osztály sorsának, helyzetének megoldhatatlan ellentmondásaira döbbsentették rá. Apja, a grófi jószágfelügyelő, halála után nem hagyott vagyont családjára: Török Gyula, aki apai ágon a megyei reformharcok részeseit sorolhatta elődei közé, az értelmiségivé válás nehézségét próbálta meg. Nem a könnyebbik utat választotta: nem a megyei és állami hivatalok kapuin zörgetett, melyek a birtokát vesztett dzsentri számára a század elején még mindig elég könnyen nyíltak meg. Függetlenség iránti igénye vitte a hírlaphoz, s az írószághoz is. Szerény, sőt nyomorúságos körülményei ellenére még mindig viszonylag függetlennek érezhette magát a szerkesztőségi szobákban: a bohém életrendet még többnek és emberibbnek érezte, mint a hivatalnokai függőséget. A kortársi visszaemlékezések Török Gyulát keményen dolgozó, komoly erkölcsi felfogású férfinek mutatják be; anyagi körülményei szűkösek, s írói sikerei idején is elég szerények; a bohém életforma sem avatta igazi bohémmé: Ady és Krúdy, akikhez több köze volt, mint más író társaihoz, nála mennyivel szabadabb, függetlenebb életet élnek! De Török Gyula nem is tartozik a szikrázó tehetségek közé; írásain mindvégig érezhetni valamely elfogódott, tartózkodó zártságot, személytelenséget. Nyoma sincs benne Krúdy vagy a prózaíró Kosztolányi elbájoló líraiságának. Sokkalta komorabb, mint ők, de tárgyyszerűbb, problémakeresőbb is. Írásművészete néha meglepően híján van a költőiségnek, holott kortársai a prózát mindinkább a költészethez kívánták közelíteni. Török Gyula kiűt a kortársak színes, egyéni rajzú mezőnyéből: mintha minduntalan visszafogná magát, s a maga korában annyira kedvelt írói hatásokat alárendelné valamely fontosabbnak vélt célnak.

A fehér virág című novelláskötet némelyik darabját — s különösképp a címadó novellát — olvasva lepődhetünk csak meg a gyengédség és az érzékenység olyan hangjain, melyek regényeiből többnyire hiányoznak. Magának Fehér Virágnak története, a gyermekkori emlék szintöréseinek talányosságában, emberi egyszerűségében és megrendültségében: a legszebb magyar novellák közt foglalhat helyet. Mese és valóság ritkán simultak oly tökéletesen egymással, mint a paraszti nyomornak ebben a lebegő, s mégis oly keserű megszólaltatásában, igazságnak és képzeletnek ebben az egymást erősítő, jelképes és tragikus kiegyenlítődsében.

Töröknek még ez a legköltségesebb írása is a társadalmi valóságra figyelmeztet. Ez a káprázatoktól átjárt, kis remekmű is az emberi, a társadalmi felelősségérzet műve. A költészet nem fátyolozza el itt a nyomort és a szerencsétlenséget, hanem mintegy bekeretezi, hogy annál szívbememlékezőbb jusson az érvényre. Később Gelléri Andor Endre novelláiban bontakozik majd ki a társadalmi valóságnak ilyen sokatmondó költészete — az a fajta költőiség, melynek mély emberi együttérzés az alapja, s mely épp ezáltal válik figyelmeztetővé, lelkiismeretet ébresztővé, hogy a valóság szépségét és harmóniáját a társadalmi igazságtalanság, a nyomor, az elnyomottság ellenében képes felmutatni.

Török Gyula, amidőn sok tekintetben különbözik kortársaitól, igen szorosan kapcsolódik is a XIX. század magyar prózájához. Joggal emlegetik nála Tolnai Lajos hagyományát, de talán még indokoltabb Kemény Zsigmondra gondolnunk, aki a nemesi polgárosodás kudarcát, melynek elkerüléséért tanulmányaiban harcolt, kortársi témájú regényeiben mégis, nemegyszer megsejtette. Keménynél éppúgy, mint Töröknél, nem annyira a „felesleges nemes”, mint inkább a helyét nem lelő, a lehetőségeivel mit kezdeni nem tudó válik az ábrázolás tárgyává. A *zöldkőves gyűrű* fiatal Óz Antalja úgy találja meg helyét, hogy kilép osztályából, polgárrá lesz, s a polgársarjadék mostohaanyára hagyja a nemesség ábrándjait. Könnyű és hálás megoldásnak látszik ez a „kilépés”, — de vajon megvalósítható-e? Vagy, ha nem: mi a megoldás? Ez a kérdés Török Gyulát és nem egy kortársát nyugtalanította, pedig ennek a kérdésnek már akkor sem volt valódi, történelmi értelme. A történelem már Török Gyula idejében napirendre tért a kérdés felett — s ha az író műve mond ma nekünk még valamit, úgy nem azokért a nyugtalanságokért, melyek őt betöltötték.

*

Török Gyula regényeinek, de különösen a *A porbannak* száraz, szűkszavú, nemegyszer kedélytelen előadásmódja olyan stílusjelenség, mely sajátos módon a magyar regény korszerűségi törekvéseiről tanúskodik. Jókai és Mikszáth előadásmódja programszerűen volt kedélyes, szinte az élőbeszéd hangnemét követő. Az író nyájas és kellemes kapcsolatot kívánt kialakítani az olvasóval, meg-megszóltította, évdőn tréfálkozott vele — vagy pedig meg akarta hatni, s olyan fenségre törekedett, aminőt az epika vagy a tragédia-műfaj honosított meg az irodalmi ízlésben. A költészeti népiesség óta az előadásmód, a hangnem közvetlensége általános, irodalmi gyakorlattá vált. A Jókai-kor egyik kritikusanak szavával élve: a regénynek *családias, otthonias* benyomást kellett keltenie.

A Nyugattal együtt fellépő új írónemzedék e hagyomány, ez ízlés ellenében alakította ki az új prózai hangnemet. Török Gyula száraz szigora éppúgy emlékeztet az orosz írók — különösen Kuprin — előadásmódjára, mint Flaubert-nek és tanítványainak — különösképp a Goncourt fivéreknek — hangnemére. A szenttelenség, a kíméletlen, csaknem szeretetlen közlés: egy új stílus tartozékai voltak. Ma már ebből az újszerűségből mit sem érezhetünk — sőt, Jókai és Mikszáth előadásmódját, stílusát élőbbnek, frissebbnek érzékeljük. Mégis, *A porban* némely fejezetei, különösen azok, melyek mögött a mélyen átélt szenvedés vagy a nagyon is személyes emlék húzódik meg: erőteljes, realista látomásként bontakoznak ki, mentesek az egész művet jellemző szárazságtól, s a magyar realista regény jelentős teljesítményei közé tartoznak.

A porbannak, melyet az irodalmi közvélemény méltán tart Török fő művének: különösen a komorsága rokon a századforduló orosz regényeivel. Ez a komorság jól megfér az előadás szenttelenségével, szigorával, s az író legsajátabb törekvéséből, programjából adódik. Kétségtelen, hogy Török Gyula ezzel a művével bizonyos tézisszerű célt követett, s főhősének sorsát, de a regény egész cselekményét is e céltat bizonyítására, igazolására használta fel. Regényének erényei — de hibái is e céltatosságából fakadnak, az utóbbiak pedig azért, mivel a céltat nemegyszer fontosabbá vált az író számára az ábrázolás, a megfigyelés sokrétűségénél. A céltat helyessége önmagában még nem avatja valóban élőkké az alakokat, valóban jelleg-

zetessé a környezetet. Ez az oka annak, hogy a hasonló célzatú *Úri murit*, *A porbannál* nagyobb alkotásnak érezzük. A rokon témát, a hasonló típusokat és színtereket Móricz nagyobb megelevenítő erővel tudta ábrázolni.

Azt is észre kell vennünk, hogy *A porban* célzatossága néhol túlságosan szándékoltt: az író görcsös elhatározással tart ki a példázni kívánt tételek mellett, s túl sok érvet vonultat fel igazságuk bizonyítására. Hiányzik ebből a komor regényből bizonyos oldottság vagy melegség: *A porbannak* alig akad olyan szereplője, aki iránt rokonszenvet érezhetnénk, — s egyetlen olyan epizódja sincs, mely az életöröm, a derű érzetével enyhítené némileg a célzat egyértelműségét.

De ha számon tartjuk is *A porban* túlfeszített célzatosságát, azt sem szabad felednünk, hogy maga a probléma — a birtokos nemesség helyzete, lehetőségei — megérdemli azokat a komor hangsúlyokat, melyek a regényen végigvonulnak. A magyar polgárosodásnak legesélyesebb vezető osztálya még mindig a dzsentrí lehetne, — még mindig nem alakult ki olyan polgárság, mely ezt a szerepet betölthetné. A dzsentrí teljes kudarca, elmaradottsága, rossz gazdálkodása, műveltségbeli aláhanyatlása — Török Gyula szerint — az egész nemzet sorsát is megpecsételi. *A porban* látélete szélsőségesen reménytelen: a reménytelenségen csak *A zöldkőves gyűrű* fog enyhíteni, midőn a polgárrá válást jelöli meg az osztály egyetlen kiútjaként. Ez a polgárrá válás teljes szakítást jelent a múlttal, a kiváltságok visszfényével, s azokkal a legendákkal, álmokkal is, melyekről még Mikszáth sem tudott lemondani. Nem véletlen, hogy *A porban* színtere az alföldi magyar kisváros lesz: Budapest kivételes helyzetben van, a főváros fejlődése, kibontakozása nem jellemzi az egész országot; az egy helyre sűrűsödött civilizáció, a szűk körre korlátozódott kényesség és igényesség csak annál kiáltóbbnak mutatja az egész ország elmaradottságát, porban fuldokló reménytelenségét. Mély jelentőség rejlik abban is, hogy a regény hőse, Kender Pál „földbirtokos és virilista” semmi olyasmit nem kíván, ami emberileg, sőt, társadalmilag is jogos, méltányos ne lenne. Nem él délibábok közt, nem áhítzik „élérhetetlen gyönyörök” után — s mégis, a boldogság és az emberiség, a műveltség és az összhang legelemibb igényeit sem tudja kielégíteni. Az, ahogyan „söngájsztnak” csufolják, ahogyan kirekesztik és megbélyegzik: a barbár, az elvadult ország tiltakozása ez, bármifajta műveltség, igényesség, haladás ellen.

De ennek a torz és elvadult világnak képe, melynek elemzésébe az író oly szenvedélyesen bocsátkozik, olyan fölismerésekhez, olyan leleplezésekhez is vezet, melyek különleges helyet biztosítanak Török Gyulának a magyar valóság ábrázolói között. Vannak *A porbannak* olyan helyzetei és figurái, melyeknek érvényével és valóság-értékével a legkiválóbb kortársak sem veszik fel a versenyt.

*

A porban hőseit a magyar oblomovizmus megtestesítőjének szokták tekinteni, s nem is ok nélkül. Behatóbb gondolkodás azonban arról győzhet meg bennünket, hogy Kender Pál története több holmi tehetetlenségi állapot bemutatásánál. A regény egy ember feloldhatatlan bánaságáról szól, — de ennek a bánaságnak másféle jellege van, mint aminővel Goncsarov ruházta fel a maga hőseit: ez a bánaság még nem ivódott bele mélyen a lélek rétegeibe, ezt a bánaságot még le lehetne vetkezni. Tehetetlenség és bánaság helyett itt inkább *kényszerről* van szó, megfellebbezhetetlen történelmi és gazdasági erők kényszeréről. Ez a kényszer alakítja ki a regény konfliktusait is. Mielőtt még e konfliktusokat szemügyre vennők, a regény *valamennyi* szereplőjére nehezedő kényszert kell jobban megismernünk.

Kender Pál Oblomov-volta ellen szól már az a körülmény is, hogy ő igazában lázadó, alkalmazkodásra nem képes ember. Az, ahogyan a kisváros terrorjával, erkölcsi bojkottjával szembefordul, az ahogyan maga ellen osztályának és a kispolgárságnak előítéleteit kivívja: semmiképp sem oblomovi cselekedet. A valódi különbség Kender Pál és a porváros lakói közt abban van, hogy az előbbi nem képes belenyugodni abba a kényszerbe, melyet emezek már

elfogadtak, s mely ellen nem tudnak, de nem is akarnak tenni. Kender Pál azért kerül velük konfliktusba, mivel képtelen alkalmazkodni. S ebben ugyancsak különbözik Goncsarov hőseitől.

Miben áll a porváros embereire is, Kender Pálra is — az egész országra is nehezedő kényszer? Abban, hogy a földbirtokot sem a régi, a „nemesi” módon — sem az új, a „polgárosultabb” módon nem lehet művelni. A földbirtok *harmonikus* használata, művelése lehetetlenné vált a félig sikerült magyar kapitalizálódás viszonyai közt. A földbirtok a tulajdonost éppúgy szerencsétlenné teszi, mint béreseit. Kender Pál boldog életet élhetne, Spángli Kató oldalán, ha nem láncolnák magukhoz holdjai.

A regényből az derül ki, hogy a jól végzett gazdálkodás éppúgy katasztrófához vezet, mint a rosszul végzett. Özveggy Kenderné emberfeletti erővel csikar ki földjeiből minden kicsikarhatót — de a Kender-birtokot nem az teszi tönkre, hogy az árvízvédelem a legszebb holdakat szakítja ki belőle. Tönkremennek a földek is, az emberek is, mivel a földek és emberek viszonya áttekinthetlenné, kuszává, reménytelenné romlott. Ezt a viszonyt, ezt a reménytelenséget már az sem festheti sötétebbé, hogy Kender Pál belebukik iparosítási kísérleteibe. Ez a bukás nemcsak az ő hibája: a földbirtok kapitalizálását a régi, középbirtokos osztály nem tudja megvalósítani.

A regény legsúlyosabb kényszere: a földbirtok sorsa, a kapitalizmus Magyarországon. Ennek a kényszernek egyik arca: a birtokosok földhöz kötöttsége. Anyagi kényszer és kötöttség: a megélhetés kényszere, kötöttsége. De még ezzel a kötöttséggel is szakíthatna a főhős: akarategyengése az egyetlen, bár legfontosabb vonatkozásban világlik csak elő. Amiért a földdel nem tud szakítani: azért vesztí el élete egyetlen lehetőségét a boldogságra, — a lányt, akit szeret. De anyjában a földéhség ugyanolyan mániás erővel él, mint a parasztokban. Ez a mánia viszi arra is, hogy fiát olyan házasságba kényszerítse, mely csak boldogtalan lehet. A regény legnagyobb erejű jelenetei azok, melyekben az anya ezt a házasságot erőszakkal és ravaszsággal létrehozza. A kiházásitási fejezetekben az anya éppúgy emlékeztet Kemény Zsigmond némelyik regényalakjára, mint a modern erkölcsi-lélektani regény megszállott hősnőire: „Ki kell nyújtani a szikár karját, az ujjaival görcsösen megszorítani a szép, idegen földeket és megszerezni a leányt, akinek a szoknyája szegélyéhez van varrva a sok virághímés zöld rétv, és a barna szántók úgy hozzá tartoznak Ágota határában, mint a két gömbölyű karja vagy akár a csöpp és formás lába.”

A porváros lakói bizonyos mértékben ártatlanok is vad elmaradottságukban: kényszerük formálta őket elvadultakká, elmaradottakká. A gazdasági kényszer a birtok modernizálásának megoldhatatlansága, a tőkehiány és általános lomhaság és elmaradottság: íme, a porváros társadalmi valóságának legmélyebb indokai, ezek alakítják ki azt a közös sorsot, mely özveggy Kendernére éppúgy ránehezedik, mint a porváros egész társadalmára.

Kender Pál egyik konfliktusa: tulajdon, birtokos helyzetéből adódik: ez a birtok, melynek megmentése rögeszmés vággyá válik anyjánál, — az ő vesztének legfőbb oka. A személyes boldogságnak és a művelődési igénynek (vagyis : a szorosabban felfogott polgárosodásnak, a modern emberhez illő életmódnak stb.) áthághatatlan akadályává válik az a birtok, mely megélhetésének egyedüli alapja is. Kender Pál konfliktusa tehát emberi és társadalmi helyzetének ellentmondásosságából adódik. Az, ahogyan ezt az ellentmondásosságot kifejti és ábrázolja: *A porban* egyik kiemelkedő művészi érdeme is. A regény motivációja egybefogja a társadalmi helyzet kényszerét — és lélektani körülményeket, a jellem fejlődését is. Abból, hogy Kender Pál nem tud ellentmondani a birtok iránti kötelesség parancsának: egész, későbbi tehetetlensége, minden további tétovázása, tulajdon boldogságát elszalasztó mozdulatlansága immár lélektanilag következik. A kezdetben még kiigazítható, jóvátehető hiba értelmetlen és makacs gátlássá fejlődik ki. A regény lélektani rajza: a lélek, az akaraterő megbénulásának folyamatait tárja elénk; e folyamatok sokasodása, halmozódása végül is lehetetlenné teszi, hogy Kender Pál a reá nehezedő kényszerűség ellen küzdhessen.

Az említett tételszerűség ebbe a gondos rajzba ott játszik bele zavarón, ahol az író a komor és reménytelen külső eseményeket, fordulatokat túlságosan is halmozza, s nemegyszer feleslegesen tetézi meg velük az önmagában is nyilvánvaló, tragikus helyzetet. A műveltség, a szellemi igény egyetlen képviselője a porvárosban, Weissenberg doktor nem alaptalanul figyelmezteti Kender Pált arra, hogy nincs igazi oka a kétségbeesésre, s még kezében vannak azok az eszközök, melyekkel sorsán változtatni tudna. Néha úgy is érezzük, hogy az író túlságos szándékossággal mellőzteti Kender Pállal azokat az alkalmakat, melyek helyzetét valamennyire megjavíthatnák. Az író ítéletének, értékelésének, a dzsentrizmus helyzetéről, sorsáról alkotott képének helyessége, indokoltsága sem kíván meg ennyi sötétséget, ilyen egyértelmű reménytelenséget az ábrázolásban. A nyomasztó képek sorában szinte a megnyugtató lélegzétvétel alkalmát kínálja az ágotai kisvilág, nemesi kúriáival, kedves különceivel, a gyermekek derűs emlékeivel — s alig tudjuk megérteni, hogy a regény hőse itt otthonra, védelmet nyújtó öbölre nem találhat. De a regény bozótjának ez a tisztázása sem tartogat idillt, az író tudatosan hátat fordít azoknak a mikszáthi lehetőségeknek, melyekkel ez a helyzet kínálja. Az ágotai kisvilág, a birtokos nemesi életformának ez a rezervátuma a cselekményben csak a katasztrófát készíti elő.

Kender Pál konfliktusához az is hozzátartozik, hogy a birtokához kötöttség nemcsak szerelmétől, de attól a polgárosodott, művelt életmódtól is megfosztja, melyért osztályának legjobbjai valamikor küzdöttek, s mely magának a birtokosságnak egyedül adhatna értelmet. Az írói szándékosság talán abban is a kelleténél erősebben érvényesül, hogy Kender Pál műveltségi igénye már az első alkalommal végleges vereséget szenved, s ez a vereség kedvét szegi abban, hogy az irodalomnál, a művészetnél valami vigaszt is találhasson még. De magának az epizódnak végső értelmét helyesen fogja fel az író: a művelődés, mely valamikor nemzeti célkitűzés volt, mostantól már csak a különtség egyik módja, Kender Pál osztálya számára. Kazinczy, Kölcsey és utódaik a művelődésben a felemelkedésért, a haladásért vívott harc fegyverét látták — Kender Pál apja már csak menekvést, megbúvási alkalmat talál azoknál a modern, francia költőknél, akiknek porosodó köteteit a fiú a padláson megtalálja. Ha Kazinczyt „szépléleknek” nevezte némelyik kortársa: ez a jelző Kender Pál korában megsemmisítőbb értékkel bír.

Kender Pál egyik konfliktusa — az, amelyik a birtokos helyzet és az egyéni boldogság, valamint a művelődés, a polgárosodás iránti igények közt jön létre — kibontakozásában néhol az író tételszerű szándékosságának nyomát viselte magán. De van a regénynek egy másik konfliktusa is, melyben ilyesminek nyomát sem leljük.

Miféle társadalmi erővel áll szemben Kender Pál a porváros szűkös viszonyai között? Az író fölismeri — s szinte önkénytelenül, szinte programja ellenére ismeri föl —, hogy Kender Pállal és a hozzá hasonlókkal szemben alakult egy új réteg, mely erőszakosságban és durvaságban, mohóságban és cinkosságban a kényesebb, igényesebb és fáradtabb dzsentrinél életképebb. Ez az új réteg a feltörekvő nagyzadók (Bakos Pista) és a kispolgári-hivatalnoki „úrfélékből” (a jegyző, s az „úrikaszinó” tagjai) áll össze. Jókai, Mikszáth még nem ismerhették ezt a réteget, s a századelő irodalmában Török Gyula volt az, aki az ilyen „jövő embereinek” szerepét, arculatát első ízben fölismerte. „Urak” és „úrfélek” kaszinói civódásaiban olyasvalami készül, ami nemsokára az egész magyar élet s a magyar történelem menetét is jó időre megszabja. A dzsentrizmus jobbik, de fáradtabb része — melyhez Kender Pál is tartozik — vereséget szenved ezzel a parlagiassággal szemben; ellenfelére Bakos Pistára gondolva, választ nevet gyermekének a haldokló Kender Pál. A dzsentrizmus másik része — Rétság, a főbíró képviseli ezt — szoros cinkosságba kerül a Bakos Pistákkal, a porvárosi kispolgárokkal, a nagytványú „úrfélékkel”. Ez a kíméletlen, új réteg annyiban különbözik csak a régi „uraktól”, hogy műveltelebb, erőszakosabb, s céltudatosabb náluk, s ha lehet, mindenfajta haladásnak még nagyobb ellensége. Ezt a réteget a korán elhunyt Török Gyula már nem láthatta viszont az 1919-es ellenforradalom „nemzeti hadseregében”, a fehérterror különítményeiben, a Horthy-

Magyarország parlamentjében, közéleti posztjain, s a második világháború politikai, katonai vezetői között. Pedig ezé a rétegé volt — átmenetileg — a „jövő”, ez a réteg lett a magyar fasizmus melegágya is. S a magyar dzsentri végzetén az lehet a legszegényetesebb pecsét, hogy valamikor vezető szerepét *ezeknek* tudta csak átadni.

Török Gyula, aki annyi gonddal és balsejtelemmel vizsgálta hazájának, osztályának sorsát: fölismerete a magyar társadalom új formálódási szakaszát. *A porban* hősenek legreálisabb, leghitelesebb konfliktusát ebből a felismerésből formálta meg. A dzsentri lehetőségeit, regenerálódását kereső gondolata, kérdésföltevése valóban időszerűtlen volt már, midőn *A porban* megírta. De a Kender Pál sorsát vizsgáló ábrázolás olyan kérdésföltevéshöz vezetete el, mely a regény megszületése idején vált csak igazán időszerűvé.

Amikor ezt elismerjük róla, éppen nem akarunk holmi kordokumentumot látni e regényben. A vergődés, a tehetetlenség, a bűnös mulasztás lélektana *A porban* lapjain a jellem és a végzet, a személyes és a társadalmi valóság finoman, aprólékosan kidolgozott folyamatait tárja az olvasó elé; a személyesnek és a történelminek, a lélektaninak és a társadalminak olyan egysége jön létre a regény legjobb fejezeteiben, hogy annak példájához, ábrázolási vívmányához a magyar regény még eredményesen folyamodhatik, fejlődésének mai vagy majdani szakaszaiban.

István Sötér

GYULA TÖRÖK

Le plus grand événement de la prose hongroise du tournant du siècle fut la découverte des graves problèmes sociaux qui pesaient sur le pays. Les grands prosateurs du mouvement littéraire «Nyugat» pénétrant au fond de ces problèmes surent exprimer les crises sociales et humaines avec une force jusqu'alors inconnue même dans les oeuvres des plus grands maîtres de la prose hongroise. Dès le tournant du siècle, l'image de la Hongrie arriérée, désolée et étouffante apparaît dans les romans et nouvelles hongrois. Cette image se dessine aussi à travers les pages de la plus importante oeuvre de Gyula Török, *Dans la poussière*.

L'auteur trace le portrait littéraire de Gyula Török (1888—1918). Les impressions de Gyula Török écrivain reflètent les expériences de Török fils de propriétaire gentilhomme, le sort et les problèmes d'une classe en décomposition. La plupart de ses romans et nouvelles importants se nourrissent de ces expériences. Gyula Török assimila le sort de la meilleure partie de la «gentry». Les difficultés auxquelles il se heurtait à chaque instant, ses efforts et ses échecs lui révélaient les contradictions insolubles du sort, de la situation de cette classe. — Son style surprend par le manque de l'élément poétique, à une époque où les écrivains s'efforçaient de rapprocher la prose de la poésie. Les écrits de Gyula Török sont caractérisés par une certaine réserve, par le refoulement de la note personnelle.

L'auteur souligne que le style sec, laconique et morne des romans de Török, et surtout de son roman *Dans la poussière*, est caractéristique pour les tendances modernisantes du roman hongrois. L'austérité de son style rappelle tout autant les écrivains russes, surtout Kouprine, que Flaubert et ses adeptes — avant tout les Frères Goncourt. L'impassibilité, la franchise incharitable et souvent impitoyable faisaient partie des attributs du style nouveau.

Dans la suite, l'auteur donne une analyse détaillée du roman *Dans la poussière*.